

HAHNER PÉTER

A NAGY FRANCIA FORRADALOM, A POLGÁRSÁG ÉS A KAPITALIZMUS

(Egy historiográfiai vita története)

A hagyományos interpretáció

A 19. század történetírói – legalábbis azok, akik nem folyamodtak spirituális magyarázathoz – a francia forradalmat politikai jelenségnek tekintették. Ennek megfelelően kirobbanásának okait is politikai tényezőkkel magyarázták: tudatos emberi szándékkal, a szabadság iránti vágygal, az intézményrendszer, a politikai rendszer, az adórendszer hiányosságaival, vagy bizonyos ideológiai irányzatok politikai következményeivel. Már a francia restauráció korának történészei megállapították, hogy a forradalom mögött a polgárság és a nemesség osztályharca áll. Thierry szerint a francia polgárság nem tett mást, mint az egykori gallok szabadságharcát folytatta, s mivel a régi rend nemesi ideológusai a gallokat a nem-nemesekkel, a frankokat pedig a nemesekkel azonosították, nem sok kellett hozzá, hogy Guizot még egy lépéssel tovább menjen, s a gall-frank ellentétet a polgárság és a nemesség ellentétével azonosítsa. „Több mint tizenhárom százada harcol a levert faj, – írta – hogy lerázza magáról a hódítók igáját. A mi történelmünk ennek a harcnak a történelme. Napjainkban döntő csatára került sor; ezt nevezték forradalomnak.”¹ A gall-frank ellentét háttere hamarosan eltűnt a történelemkönyvekből, abban azonban a legtöbb történész egyetértett – akár rajongott a forradalomért, akár elvetette –, hogy 1789 a nemesség és a polgárság politikai konfliktusával magyarázható.

A 20. század elején, a harmadik francia köztársaság megszilárdulásával, amikor lekerült a napirendről a „monarchiát vagy köztársaságot” kérdése, a politikai helyett a gazdasági és társadalmi kérdések kerültek előtérbe. Ekkor született meg a francia forradalom marxista társadalomtörténeti interpretációja, amely a forradalmat gazdaságilag meghatározott társadalmi jelenségnek tekintette. Jean Jaurès volt az első, aki a marxista világnézet alapján, rendszerezett érvekkel és nagy mennyiségű bizonyító tényanyaggal alátámasztva kifejtette ezt az interpretációt *Histoire socialiste de la Révolution française* (A francia forradalom szocialista története, 1901–04) című, többkötetes monográfiájában. Ez a forradalomfelfogás nem helyezkedik szembe a liberális,

vagy a radiális polgárság szemléletével, inkább csak megtoldja, kiegészíti azt: elfogadja, hogy a forradalom mögött a nemesség és a polgárság osztályharca állt, de hozzáteszi, hogy ezt nem a politikai szabadság jegyében vívták a zsarnokság ellen, hanem a születőfélben levő kapitalizmus jegyében, a gazdasági fejlődést gátló feudális maradványok ellen. Jaurès nagy betűvel szedette ki kötetében Barnave, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés egyik vezető személyiségének megállapítását: „A gazdagság új elosztása a hatalom új elosztását hozza létre.”²

A marxista társadalomtörténeti interpretáció legnagyobb hatású képviselője Georges Lefebvre volt, aki *Quatre-vingt-neuf* (Nyolcvankilenc, 1939) című kötetében fejtette ki legtisztábban álláspontját. Franciaország társadalma arisztokratikus volt — hiába fosztotta meg a monarchia a nemességet politikai hatalma jó részétől, társadalmi kiváltságai megmaradtak. „Ezalatt a kereskedelem és az ipar fejlődése lépésről lépésre létrehozott egy új, mozgó vagy kereskedelmi vagyont, és egy új osztályt, amelyet Franciaországban burzsoáziának hívtak . . . A 18. században a kereskedelem, az ipar és a pénzügy egyre fontosabb helyet foglalt el a nemzet gazdasági életében . . . A nemesség szerepe ennek megfelelően hanyatlott; a papság pedig, akár az általa hirdetett eszme, veszített presztízséből, s hatalmát egyre jelentéktelenebbnek találta. Ezek a csoportok megőrizték vezető szerepüket az ország jogi struktúráján belül, de a gazdasági hatalom, az egyéni tehetség és a jövőbe vetett bizalom már jórészt a burzsoáziáé volt. Ez a meghasonlás nem tarthatott sokáig. Az 1789-es forradalom visszaállította az összhangot a tények és a törvények között.”³

Lefebvre 1789 eseményeit az arisztokrácia, a polgárság, a városi néptömegek és a parasztság forradalmára különíti el. Az arisztokrácia számára 1789 nem más, mint végső pontja az abszolút monarchia ellen folytatott, évszázados küzdelmének. Az arisztokrácia testületei Lefebvre szerint a század folyamán egyre exkluzívabb jelleget öltöttek, s egyre határozottabban szálltak szembe az uralkodóval. 1789-re a központi hatalom összeomlott, a király megadta magát, s összehívta a rendi gyűlést. Lefebvre e társadalmi-politikai ellentétnek alárendelve említi meg az amerikai forradalom hatását, és az uralkodó személyes gyengeségének a jelentőségét. Itt elemzi a pénzügyi válságot is, amely szerinte azért bizonyult megoldhatatlannak, mert az arisztokrácia nem volt hajlandó meghozni a szükséges áldozatokat, nem akart lemondani kiváltságai egy részéről. Ellenállásával megsemmisítette az abszolút monarchiát és mozgósította a polgárságot.

Lefebvre hangsúlyozza, hogy a polgárság száma, ambíciója és vagyona egyre növekedett a század folyamán, a nemesség soraiba azonban mind nehe-

zebben sikerült bejutniuk, s ezzel magyarázható arisztokrata ellenes hangulatuk. A szerző itt említi meg a felvilágosodás jelentőségét, amely megfelelő ideológiát biztosított a polgárság számára a társadalmi-politikai küzdelemben. (A forradalom és a felvilágosodás kapcsolataról különben ugyanolyan nagyszabású historiográfiai vita bontakozott ki, mint a forradalom és a polgárság viszonyáról, s bár e vitának vannak érintkezési pontjai témánkkal, terjedelmi okokból itt nem térhetünk ki rá.) Lefebvre szerint a polgárság 1788. szeptemberéig együtt harcolt az arisztokráciával az udvar ellen, ekkor azonban a párizsi parlament határozata (mely szerint a rendi gyűlést az 1614-es szabályok szerint kell összehívni) szembefordította vele. A Nemzetgyűlés megalakításával kibontakozó polgári offenzíva az arisztokráciát az udvar mellé állította, s egységesülő blokkjukkal szemben a polgárság kénytelen volt a néptömegek támogatását igénybe venni.

A városi és falusi néptömegek arisztokrácia ellenes fellépése az 1780-as években kibontakozó gazdasági válságra, az 1788-as mezőgazdasági katasztrófára és a népi mentalitás jellegzetességeire vezethető vissza. Az éhezők természetesen nem okolhatták a gazdasági válságot és a rossz időjárást a magas kenyérrak miatt, haragjuk az arisztokrácia és a földesurak ellen irányult. A nép mozgósításának a Bastille bevételével, a municipiális forradalmak sorozata, és a „Nagy Félélem” néven emlegetett vidéki felkelés-sorozat lett a következménye, s mindezek biztosították a polgárság győzelmét.

A kötet záró fejezetében a szerző megegyezően összefoglalja a francia forradalom marxista társadalomtörténeti interpretációját: „A probléma jellege inkább társadalmi volt, mint politikai; a monarchia alkotmányos kormányzattal való felváltásának kérdésében nemesek és polgárok egyetértettek, s XVI. Lajos sem veszített volna sokat tekintélyéből; a nemesek nagy többsége azonban, míg kész volt pénzügyi engedményekre, határozottan arra törekedett – inkább gőg, mint anyagi érdek által vezérelve – hogy megőrizze kiváltságait, s nemzet maradjon a nemzetben belül.”⁴

Lefebvre interpretációja századunk közepére igen széles körökben elfogadottá vált. A konzervatív és a baloldali történészek vitakozhattak a forradalom egészének értékeléséről, a forradalom üdvösnek vagy katasztrófálisnak tekintett következményeiről, arra azonban semmi okuk nem volt, hogy a forradalom eredetének lefebvre-i interpretációját megkérdőjelezzék. Jobb- és baloldali történészek egyaránt elismerhették, hogy a polgárság fejlődése volt a forradalom alapvető oka.

Közel ötven év távából, s a későbbi historiográfiai viták ismeretében visszapillantva a lefebvre-i életműre, nem nehéz felismerni, hogy az inter-

pretáció szilárd és logikus építményét kezdettől belső ellentmondások feszegették. Lefebvre oly kiválóan és meggyőzően mutatta be az egyes társadalmi osztályok belső megosztottságát, hogy felmerül a kérdés: miért tekintenénk másodlagosnak ezeket az osztályokon *belüli* ellentéteket az osztályok *közötti* ellentétekhez képest? Hogyan illeszthető be a *polgári* forradalom keretei közé egy olyan paraszti mozgalom, amelyről már maga Lefebvre is elismerte, hogy *antikapitalista* vonásokat hordoz? Ha a forradalmat nem egyetlen osztály indította meg, hanem szinte valamennyi közreműködött kirobbantásában, akkor a homogén forradalom képét el kell vetnünk – s mennyiben beszélhetünk még egyáltalán polgári forradalomról? Lefebvre nem tagadta, hogy a forradalom Franciaország agrárstruktúrájának konzerválásával nem elősegítette, hanem kifejezetten hátráltatta a kapitalizmus későbbi fejlődését.⁵

Mint minden jelentős tudományos és művészeti teljesítmény, a lefebvre-i életmű is „túlmutat önmagán”, vagyis olyan interpretációs lehetőségeket tárt fel, amelyekre talán maga az alkotó sem gondolt. Franciaországban azonban a 20. század közepén már olyannyira meggyökeresedett a hagyományos társadalomtörténeti interpretáció, hogy az első kihívásoknak külföldről kellett megérkezniük.

Szaporodó kérdőjelek

A hagyományos marxista társadalomtörténeti interpretáció ellen Alfred Cobban brit történész, a Londoni Egyetem professzora indította meg a támadást 1954. május 6-án, *The Myth of the French Revolution* (A francia forradalom mítosza) című székfoglaló beszédében. Az előadás – amelyre különben a francia nagykövet jelenlétében került sor – olyannyira provokatívnak tűnt, hogy a tudományos világ egy ideig nem is akarta komolyan venni. Mégis érdemes alaposan szemügyre vennünk Cobban előadását, mert a hagyományos szemléletet megkérdőjelező történészek nagy része az ő nyomdokain indult tovább.

„A történelem – kezdte Cobban – Napóleon szerint mítosz, amelyben egyezményesen hisznek az emberek. Én inkább azt mondanám, addig hisznek benne, amíg valami miatt ez fontos a számukra. Amíg a múlt él, mítosz marad, s mint minden élő dolog, változik. A francia forradalom története Carlyle apokaliptikus víziójaként vagy Lefebvre tudós tanulmányaként élt és változott tovább, mert továbbra is kapcsolatban maradt az emberiség hiedelmeivel és vágyaival. Kísértést érzek rá, hogy felvessem, a francia forradalom

más értelemben is mítosz. Be kell vallanom, először azt a címet akartam adni ennek az előadásnak, hogy "Volt-e francia forradalom"? Mindazonáltal meglehetősen kínos lett volna a francia forradalom kiselejtezésével megnyitni ezt a tanszéket (a Francia Történelem tanszékét – H. P.), s tapintatlan dolog lett volna meghívni ide francia barátainkat, s azzal kezdeni, hogy megfosztjuk őket forradalmuktól. Ennélfogva biztonságosabb kérdést teszek fel: "Mi volt a francia forradalom"? Valaha úgy gondoltuk, hogy 1789-ben kezdődött. Mostmár tudjuk, hogy legalább 1787-ben. Mikor fejeződött be? 1815-ben? Thiers és Aulard 1799-ben zárja le forradalomtörténetét, Mathiez és Thompson 1794-ben, Guérin 1793-tól ír reakcióról, Salvemini 1792-ben fejezi be a történetet, mások szerint pedig sohasem ért véget. Mindegyik dátumhoz önálló interpretáció tartozik. De ez még mind semmi. A forradalom már nem egy forradalom többé, hanem forradalmak sorozatává vált: a nemesek és a parlamentek utolsó Fronde-jává, a harmadik rend forradalmává, a parasztlázadásá, a republikánus felkeléssé, a sans-culotte-ok lázadásává, thermidor 9-évé, s a Direktórium különböző államcsínyeivé, amelyeket brumaire 18-a zárt le. A francia forradalom valójában egy név, egy hosszú eseménysorozatot nevezünk így. Jelentése attól függ, milyen kapcsolatot tételezünk fel ezek között az események között. Ebben az értelemben a francia forradalm, ha nem is mítosz, egy elmélet, vagy inkább több, ellentétes elmélet.

... A francia forradalomról azt szokták mondani, hogy a feudális rend megszűnt és a burzsoázia uralma vette át a helyét. Egyszerűen szólva, ez a mítosz uralta a francia forradalom történetének tudományos kutatását századunkig. Gyakran kezelték e megállapítást a történelem tényeiből levont tudományos törvény példájának. Ha én mítosznak nevezem, ezt nem lekicsinylő, hanem platonista értelemben teszem, ami természetesen még rosszabb. Pontosan azért akarom újra megvizsgálni, mert eleve elfogadottnak tartják. Némi leegyszerűsítéssel élve, ez egy tündérmese, arról szól, hogy volt egyszer egy feudalizmusnak nevezett társadalmi rend. Szörnyű, emberevő óriás volt, és egy kastélyban élt; de a burzsoá Óriásölő Jankó századokon át mászott a gazdasági fejlődés kúszóbabjának a szárán, amíg végül a francia forradalomban felszámolta a régi rendet, és a helyébe tett valamit, amit tetszés szerint polgári társadalomnak, vagy kapitalizmusnak nevezhetünk. Az egyetlen eltérés a hagyományos mesétől abban áll, hogy utána sem élt boldogan. Azt hiszem, kimondhatjuk, hogy ez a francia forradalom általánosan elfogadott mítosza vagy teóriája, s természetesen minden összetevője maga is teória. Javaslom, hogy vitassuk meg őket sorjában."⁶

Cobban kijelenti, hogy a feudalizmus fogalma a 18. századi Franciaországban legfeljebb a földesúri járadékokra vonatkozhatott, hiszen mint földtulajdonon alapuló kormányzati rendszer már réges-régen megszűnt. Ezeket a földesúri jogokat a parasztság 1789-es lázadása söpörte el, s a polgárság ezt kénytelen-kelletlen elfogadta. „Ha a földesúri jogok rendszerét azonosíthatjuk a feudálisnak nevezett középkori társadalmi renddel; s ha a kész helyzet elé állított Alkotmányozó Gyűlés vonakodó beleegyezését a feudalizmus felszámolásának nevezhetjük, akkor, nézetem szerint az uralkodó mítosz első felét elfogadhatjuk. Ezek a megszorítások azonban olyan erőltetettnek tűnnek, hogy a kijelentést gyakorlatilag megfosztják tartalmától.”⁷

Ezután Cobban arra figyelmeztet, hogy a „burzsoázia” kifejezést ugyanolyan pontatlanul használják, mint a feudalizmust. Általában a kereskedelem, az ipar és a pénzügy képviselőit nevezzük burzsoáknak, hiszen a tulajdon új formáit testesítik meg a feudális földbirtokosokkal szemben. Az Alkotmányozó Nemzeti Gyűlés polgári képviselőinek viszont csak 13%-a állt kapcsolatban a bankokkal, az iparral vagy a kereskedelemmel, többségük ügyvéd vagy hivatalnok volt. A Nemzeti Konventben még kisebb arányban képviselték magukat a klasszikus értelemben vett kapitalisták, csak a képviselők 9%-át sorolhatjuk ide. A sokat emlegetett forradalmi polgárság tehát jórészt ügyvédek, hivatalnokokból és a szabadfoglalkozású értelmiség tagjaiból állott, akiknek nem sok közük volt a kapitalista termelés és tulajdon különböző formáihoz. „Egy tisztviselő osztály a kormány kisebb állásaiból nagyobbakba jutott, kiszorítva onnan egy tehetetlen udvar kegyenceit, ezt jelenti a polgári forradalom. A parasztok megszabadították magukat a földesúri terhektől, ezt jelenti a feudalizmus felszámolása. De e két folyamat együttese aligha jelenti egy társadalmi rend megdöntését és egy másikkal való helyettesítést; és ha az elfogadott elmélet nem is mítosz teljes egészében, mindenesetre nagyon is annak tűnik.”⁸

Előadása végén Cobban kijelentette, hogy egyetlen téves koncepció áll a francia forradalom valamennyi mítosza mögött: „az az eszme, hogy volt egy francia forradalom, amelyet elfogadhatunk vagy elvethetünk. Bizonyos szempontból a forradalmárok hangot adtak a felvilágosodás eszméinek, más szempontból aláásták azokat, hiszen helyük a racionális és a romantikus korszak között van, a felvilágosodás és a vallás újjáéledése között, a humanitárius érzelem nagy hulláma és a terror között, az ökümenikus eszmény és a nacionalizmus ébredése között, 1789 idealizmusa és a Direktórium cinizmusa között, az egyetemes testvérség deklarációja és Napóleon háborúi között. Feljutottak a heroizmus csúcsaira, és leszálltak a polgárháború mélységeibe.

A francia forradalom kifejezés egy egész generációt jelent, jóssággal és bűnökkel megpakolva. Kiemelhetjük, amiért rajongunk, vagy amit nem szeretünk, elnevezhetjük ezt forradalomnak, de mindkét esetben csak részleges eredményekhez jutunk. A forradalom oly sok szálon kapcsolódik mai világunkhoz, hogy valamennyi aspektusát egyaránt figyelembe kell vennünk, jó vagy rossz értelemben. A francia történészek nagy iskolája, amely megnövelte tudásunkat a forradalmi korról, alaposan kitágította azokat a határokat, amelyeken túl megkezdődnek a nézeteltérések; de sem a kortársak, sem a későbbi generációk között nem akadt olyan történész, akinek sikerült volna egyetlen, minden felölelő képet alkotnia a forradalomról. A dolgok természete következtében a forradalom minden interpretációja részleges, és minden részleges nézőpont mítosz.”⁹

Cobban meglehetősen provokatívnak tűnő előadását egy év múlva önálló kötetben is kiadták. Maga a társadalomtörténeti interpretáció vezető személyisége, Georges Lefebvre írt róla recenziót,¹⁰ amelyben azt hangsúlyozta, hogy a francia forradalom a vállalkozás szabadságának meghirdetésével a kapitalizmus előtt nyitotta meg az utat, tehát „mindez nem volt mítosz.”

Az 1960-as években azonban újabb repedések keletkeztek a társadalomtörténeti interpretáció szilárdan felépített érvrendszerének védőfalain. A régi elmélettel szemben először az angolszász országok történészei fejezték ki hátrózottabb formában kétségeiket, valószínűleg azért, mert a francia forradalom szempontjából mentesek maradhattak minden nemzeti elfogultságtól, s mert itt az orthodox álláspont hívei nem rendelkeztek olyan szilárd intézményes háttérrel, mint Franciaországban.

Robert Forster egy 1960-ban megjelent művében kimutatta, hogy a francia nemesség a forradalom előtt korántsem bizonyult olyannyira „dekadens”-nek, mint azt korábban hitték, s igen nagy volt azoknak a száma, akik birtokaikat jó polgárokhoz méltó óvatossággal és akkurátussággal igazgatták.¹¹ Betty Behrens is a francia nemességgel kapcsolatos történelmi előítéleteket tette vizsgálat tárgyává egy 1963-ban írt tanulmányában. Arra a következtetésre jutott, hogy ez a társadalmi réteg Európa egyik legjobban megadóztatott nemessége volt, s a közhiedelemmel ellentétben, nagyobb adóteher nehezedett rájuk, mint az angol nemesekre. Behrens szerint nem az önző és kiváltságaihoz ragaszkodó arisztokrácia akadályozta meg az adórendszer megreformálását, inkább az adórendszer hiányosságai, a francia államgépezet diszfunkciós működése tette lehetővé, hogy a gazdagabb rétegek a szegényebbekre hárítsák az adóterhet. A szerző e cikkében¹² és 1967-ben megjelent kötetében¹³ egyaránt hangsúlyozza, hogy a forradalom előtti Franciaor-

szágban a kiváltság kisebb-nagyobb előnyeiből valamennyi társadalmi csoport részesült. Sieyès híres röpiratában azt állítja, hogy csak az első két rendnek voltak kiváltságai, ez azonban nem a tényleges helyzet objektív leírása, hanem egy politikai röpirat elfogult kijelentése. Városok, céhek, különböző testületek, sőt, egész tartományok rendelkeztek adóügyi és egyéb kiváltságokkal. „Oly sok kiváltságos ember volt, és olyan nagy számú törvényesen elismert kiváltság (ne is beszéljünk a törvénytelenül vagy a törvény ellenében szerzett kiváltságokról), hogy a kifejezés szinte elveszítette jelentését. A kiváltság ugyanis a normától való eltérést jelenti, de hol lehetett ilyet találni a tizen-nyolcadik századi Franciaországban? . . . Ezért aztán arra a kérdésre, hogy ki nem fizetett adót, s milyen kiváltság jóvótaból, a választ a helyi variációktól, a mindenféle speciális előírásoktól és az előírások alól való kivételektől olyannyira összezavart kormányzati viszonyokban kell keresnünk, amelyeket még analizálni is lehetetlen. Nagy általánosságban azonban nyilvánvaló, hogy a kiváltság, bárhogyan is értelmezzük e szót, nem volt egy sajátos csoport, osztály vagy közösség előjoga, s a legkülönbözőbb módon és a legkülönbözőbb okból lehetett megszerezni, amelyek közül a pusztán véletlen – egy olyan országban, ahol Voltaire szerint az ember a postalovak váltásakor jogrendszert is cserél – az egyik legfontosabb tényező volt. Mindazonáltal el kell ismer- nünk, hogy az egyének egy csoportjának több kiváltsága volt, mint a többi- nek. Tocqueville ezekre gondolt, amikor azt mondta, hogy a kiváltság a gazda- gok előjoga. Ez bizony így volt, nemcsak azért, mert pénzzel csaknem minden rendelkezés alól ki lehetett bújni, de egyszerűen azért is, mert gazdagnak lenni (nagyon gazdagnak) eleve kiváltság volt.”¹⁴

Behrens tehát az egyes rendeken belüli, vagyon szerinti megosztottság jelentőségét hangsúlyozza. Hasonló nézeteket fejtett ki Norman Hampson is első forradalomtörténeti monográfiájában,¹⁵ amelyben kijelentette: a forrada- lom előtti társadalomra jóval nagyobb mobilitás volt jellemző, mint azt a ha- gyományos felfogás szerint feltételezhetnénk. Az osztályok és rétegek kö- zötti konfliktusok mellett igen nagy jelentősége volt e rétegeken és osztályo- kon belüli konfliktusoknak, a polgárság pedig inkább a nemesség közé való bejutásra törekedett, mint a nemesség felszámolására.

1962-ben jelent meg Albert Soboul *Précis d'Histoire de la Révolution française* (A francia forradalom rövid története) című kézikönyve, amely két kiadásbar is megjelent hazánkban. A szerző a hagyományos marxista társa- dalomtörténeti interpretáció megerősítésére törekedett: Lefebvre, amikor csak tehette, elkerülte a „polgári forradalom” kifejezést, amelyet a forrada- lom egészére alkalmazva valószínűleg túlságosan sommásnak, leegyszerűsítő-

nek tartott – Soboul monográfiájában viszont annál többet találkozhatunk ezzel a jelzős szerkezettel.

Már a szerkesztésmód is arról tanúskodik, hogy a szerző valamennyi (nemesi, paraszti, városi) mozgalmat alárendelt az egyetemesen érvényesülő polgári forradalomnak: mind a könyv első része, mind e rész első fejezete címében hordozza a „polgári forradalom” kifejezést. A kötet első fejezete *A társadalom válsága*, alfejezetei pedig *A hanyatló nemesség mint a reakció képviselője* és *A burzsoázia ereje* sokatmondó, önmagukban is a koncepciót tükröző címeket kapták. Soboul bemutatja a francia államgépezet válságát is, a forradalom kirobbanását azonban végső soron a dekadens, reakciós arisztokrácia és a kapitalista szellemtől áthatott polgárság konfliktusával magyarázta. Hajlamos volt arra is, hogy a francia forradalom során megmutatókozó nemes-polgár ellentétet visszavetítse a forradalmat megelőző évtizedekre is. (François Furet joggal bírálta meg *La Civilisation et le Révolution française* [A civilizáció és a francia forradalom, 1970] című kötetét, amelyben még a kulturális jelenségeket is osztályszempontok szerint elkülönítve mutatta be.)¹⁶ Alfred Cobban 1963-ban írt recenziójában jó érzékkel mutat rá a soboul-i interpretáció gyenge pontjaira: ha Soboul elismeri, hogy a forradalom csekély serkentő hatást gyakorolt a francia gazdasági életre, s hogy mindmáig még nem készült részletes társadalomtörténeti feldolgozás a korszakról, akkor vajon milyen alapon jelenthetjük ki, hogy a forradalom a kapitalizmus győzelmét eredményezte, s hogy a burzsoázia volt a mozgalom vezető ereje?¹⁷

Saját interpretációját Cobban *The Social Interpretation of the French Revolution* (A francia forradalom társadalmi interpretációja, 1964) című kötetében fejlesztette tovább. Bevezetőjében a következőket közli olvasóival: „Ha a nagy történészek által megszilárdított, meggyökeresedett sablonokat elméleti következményeikkel együtt megpróbáljuk megkérdőjelezni (ahogy ez most a francia forradalommal történik), a kísérlet minden bizonnyal automatikus és ellentmondást nem tűrő felháborodást fog kiváltani. Az ellenállás még erősebb lesz, ha kiderül, hogy a formulát, amely látszólag kielégítően magyarázta a forradalmat, anélkül vetik el, hogy egy másikat állítsanak a helyébe. Tartok tőle, hogy éppen ezt csinálom. Persze önellentmondás lenne, ha egy dogmát egyszerűen csak egy másikkal helyettesítenék.”¹⁸ Cobban valóban nem hozott létre új, koherens, a forradalom minden elemére kiterjedő elméletet, de számos olyan szempontot és gondolatot felvetett, amelyet követői eredményesen továbbfejleszthettek.

Kötete első részében ismét kifejti a feudalizmus 1789-es felszámolásával szembeni kétségeit. „Ha a feudalizmus 1789-ben nem a földesúri jogokat je-

lentette, akkor semmit sem jelentett” – írja.¹⁹ A parasztság kétségkívül felázadt e földesúri jogok ellen, de vajon mennyiben nevezhetjük ezt a feudálizmus, vagy a feudális maradványok elleni lázadásnak? A földek nagy részével együtt a földesúri jogok egy része is polgári kezekbe ment át, s minden jel arra mutat, hogy a paraszti lázongásokat gyakran éppen az váltotta ki, hogy az új tulajdonos a hatékony, polgári gazdálkodás szellemében próbált élni földesúri jogaival. A vidék forradalma tehát nem a feudálizmus, a sokat emlegetett „feudális reakció” ellen robbant ki, hanem az ellen, hogy új, hatékonyabb üzleti technikák jelentek meg a régi, földesúri-bérlői kapcsolatokban. „Nincs más alternatíva, mint elfogadni azt, amit minden történész elfogadott volna a bizonyítékok ismeretében, ha egy elmélet nem tartotta volna intellektuális rabságban őket. A földesúri jogok felszámolása a parasztság műve volt, ezt kénytelen-kelletlen elfogadták a városok és választókerületek kérelmeit összefoglaló személyek, a Nemzetgyűlés pedig a parasztlázas miatti félelem hatására fogadta el. Mindebből az következik, hogy a ’feudalizmust felszámoló burzsoázia’ egyre inkább mítosznak tűnik szemünkben, amint azt egy nyolc évvel ezelőtti felolvasásomban kijelentettem . . . Persze ha mindezt elfogadjuk, még mindig nem zártuk ki annak a lehetőségét, hogy más szempontok szerint sor kerülhetett ’polgári forradalomra’.”²⁰

Kikből állt tehát a forradalmi polgárság? – teszi fel Cobban a kérdést. A különböző törvényhozó szervek összetételét vizsgálva arra a következtetésre jutunk, hogy többségük közigazgatási tisztviselő és szabadfoglalkozású értelmiségi volt. A hagyományos társadalomtörténeti interpretáció képviselői erre azt felelhetik, hogyha nem is a kereskedők, iparosok és bankárok vezették a forradalmat, mindenképpen az ő érdekeiknek megfelelő törvényeket hoztak a forradalmi nemzetgyűlések, bárki is javasolta ezeket a törvényeket, hiszen a forradalom intézkedései megnyitották az utat a kapitalista fejlődés előtt. Cobban erre azt feleli, hogy már a 18. század folyamán megindult a szabadkereskedelem előtti akadályok felszámolása Franciaországban, ezt a folyamatot a forradalom csak kiteljesítette. A forradalom gazdasági következményei egyáltalán nem kedveztek minden szempontból a kapitalizmus későbbi kialakulásának. A háborúk miatt a külkereskedelem megsemmisült, az ipar pangott, Franciaország lényegileg mezőgazdasági ország maradt, a forradalom tehát inkább visszatartotta, mint serkentette a gazdasági fejlődést. Cobban szerint a forradalom igazi „nyertesei” a földbirtokos előkelők voltak, ők képezték a forradalom utáni Franciaország uralkodó osztályát. Ez a réteg különböző elemekből tevődött össze (a régi rend tulajdonosaiból, a városi pénzemberekből, akik földet vásároltak, Napóleon tisztviselőiből és katoná-

tisztjeiből), „bizonyos szempontból különböztek is a régi rend földbirtokosaitól, és sokkal több politikai hatalommal bírtak elődeiknél. Ha egy ilyen osztályt nevezhetünk burzsoáziának, akkor ez volt a forradalmi burzsoázia. Ezzel az értelmezéssel legalább sokkal több szálon kapcsolódhatunk Franciaország későbbi történetéhez. Nem keressük majd a nem létező ipari forradalmat a földbirtokos arisztokácia országában. Megérthetjük a földtulajdonosok ellenállását a restauráció idején az emigránsok kísérleteivel szemben, akik szerették volna visszakapni tulajdonukat – ami már más kezében volt. Lajos Fülöp polgárkirályságát annak fogjuk tekinteni, aminek választójoga mutatta – a földbirtokosok által és a földbirtokosok érdekében vezetett kormánynak. Érthetővé válik a szenvedély, amellyel a tizenkilencedik század uralkodó osztálya tulajdonát védelmezte, s a félelem, amellyel a városi népesség legnagyobb centrumai, Párizs és Lyon ellen viseltetett. S mindenek felett nyilvánvaló lesz, hogyan fektethette le egy forradalom annak a szélsőségesen konzervatív társadalomnak az alapjait, amellyé Franciaország a következő másfél évszázadban vált.”²¹

Cobban szerint a francia forradalom elsősorban politikai forradalom volt, „a monarchia régi politikai rendszerének megdöntése, s egy új létrehozása . . . Mindazonáltal a politikai rendszer mögött mindig ott van a társadalmi struktúra, amely sokkal lényegibb természetű, s mint ilyen, nehezebb is megváltoztatni . . . Történelemlényeink állítólagos társadalmi fogalmai – polgár, arisztokrata, sans-culotte – valójában politikai fogalmak. A forradalomtörténet háromnegyed évszázados kutatásai s a társadalmi csoportok mozgalmival kapcsolatos megállapítások a politika területéről elvont, s társadalomtörténeti kontextusba áthelyezett kategóriákat használtak fel. Ez a kutatás végül szétrobbantotta saját alapeszméit, s nyilvánvalóvá tette az alkalmazott társadalmi terminológia és az általuk visszatükrözött politikai-szociológiai elméletek hiányosságait. Mostmár tudjuk, hogy a 18. századi Franciaország társadalmi szerkezete sokkal bonyolultabb volt, mint azt általában elismerték, és sokkal kifinomultabb történelmi vizsgálatot igényel.”²²

Kötete záró fejezetében Cobban kifejti, hogy a francia forradalom éppen azért tekinthető sikeresnek, mert hátráltatta a kapitalizmus fejlődését, hiszen a városi és falusi néptömegek a polgárság egy részével szövetségben nem a feudális maradványok ellen, hanem éppen a kialakulóban levő kapitalista gazdasági rend első kihívásaival szemben indultak harcba. A politikai küzdelem mögötti gazdasági-társadalmi ellentét pedig nem a nemesek és a polgárok, hanem a város és a falu, valamint a szegények és a gazdagok között jött létre. „A félreértéseket megkönnyítette a burzsoázia eszméjében rejlő többértelműség.

A burzsoázia elméletileg a kapitalisták, ipari vállalkozók és az üzleti élet bankárainak osztálya. A francia forradalom burzsoái földbirtokosok, járadékosok és tisztviselők voltak; halastavukban a néhány nagy hal és a több közepes méretű mellett számtalan kis sügér volt; akik mindannyian tudták, hogy ugyanabban az elemben úszkálnak, s hogy a társadalmi hierarchia átható ereje és egyéni vagy családi tulajdonjogaik fenntartása nélkül korlátolt, változatlan, konzervatív, repetitív életmódjukat nem folytathatnák. A forradalom az övék volt, s ha másnak nem is, az ő számukra sikeresnek bizonyult.”²³

Cobban könyve megjelenésének évében egy amerikai történész is támadást indított a francia forradalom hagyományos értelmezése ellen. *Types of Capitalism in Eighteenth-Century France* (A kapitalizmus típusai a 18. századi Franciaországban) című cikkében *George V. Taylor* négyféle, kapitalistának nevezhető gazdálkodási formát különít el egymástól. Az első a hagyományos nagykereskedelmi kapitalizmus, a második az adóbérlők és a különböző spekulánsok pénzügyi kapitalizmusa, a harmadik a földtulajdonon alapuló tulajdonosi vagy járadékosi kapitalizmus. E három típus jóval közelebb áll a 16. század preindusztrialista világához, mint a 19. századi kapitalizmushoz. Egyedül a negyedik típust, a bányák kiaknázására, ipari vállalatok üzemeltetésére kialakult társulatokat nevezhetjük a modern, 19. századi kapitalizmus előfutárainak, ezeknek jelentős része azonban nemesi kézben volt. A kiváltságos rendek tagjai tehát a közhiedelemmel ellentétben részt vettek a kapitalista jellegű árutermelés folyamatában a forradalom előtt. A forradalom eseményei azonban csökkentették részvételüket a termelésben, s a forradalom után már sokkal több nemes tartotta méltatlannak nemesi státuszához az ipart és a kereskedelmet, mint 1789 előtt. „A nemeseknek a vállalkozástól való elidegenedése — írja Taylor — a politikai események gazdasági következménye. A kereskedelmi és ipari tőke társadalmi eloszlása ennek következtében olyannyira szimplifikálódott, hogy a nemeseknek az ipar kifejlődésében játszott szerepéről el is feledkeztek . . . Aki a forradalmi tettet és eszmét valamely gazdasági alappal akarja összefüggésbe hozni, annak elsősorban realista képet kell alkotnia magában a régi rend kapitalizmusának pluralista természetéről és éretlenségéről. Más szavakkal: annak kell tekinteni, ami volt, s nem annak, amivé vált.”²⁴

Az 1960-as évek közepére már a hagyományos társadalomtörténeti interpretáció „Bibliája” sem volt szent: Elisabeth Eisenstein részletes kritikának vetette alá Lefebvre *Quatre-vingt-neuf*-jét, és nagyszámú ellentmondást mutatott ki a szövegben. Eisenstein teljesen alaptalannak tartja azt a nézetet, mely szerint 1788 őszeig az arisztokrácia támadta az abszolutizmust, ebben az

időpontban azonban megjelent a színen a forradalmi polgárság, és átvette a forradalom vezetését. „Lehet, hogy a vidéki városokban a polgárság tanúbizonyságát adta kezdeményező erejének, bár az aktív csoportok társadalmi összetételével kapcsolatban lehetnek kétségeink. Saját városában azonban egyáltalán nem a párizsi burzsoázia vette át a kezdeményezést, hanem egy társadalmilag heterogén, ideológiailag homogén réteg, amely a három rend híreségeiből és ismeretleneiből alakult ki.”²⁵

1965 másik nagy historiográfiai „fegyverténye” ismét Betty Behrens nevéhez fűződött. *„Straight History” and „History in Depth”: The Experience of Writers on Eighteenth-Century France* („Egyszerű történelem” és „mély történelem”: a 18. századi Franciaország kutatóinak tapasztalatai) című cikkében Albert Soboul, Jacques Godechot és Hubert Méthivier, a hagyományos társadalomtörténeti megközelítés három képviselőjének műveit hasonlítja össze, s kimutatja, hogy következtetések azonosak, érvek és bizonyítékaik azonban ellentmondanak egymásnak. „Az orthodox doktrína tarthatatlanná válna – írja Behrens – ha végre elismernék, hogy a felvilágosult eszmék, amelyek a forradalom ideológiáját szolgáltatták . . . nem kizárólag a burzsoázia találmányai voltak, hogy a burzsoázia egyetlen jelentős szempontból sem volt gazdagabb a nemességnél, hogy a nemesség nagy részének a vagyona nem csökkent, hanem növekedett a 18. század folyamán, és hogy amíg az ancien régime össze nem omlott, az *„irrésistible poussée bourgeoise”* (ellenállhatatlan burzsoá nyomás – H. P.) nem a nemesség felszámolására, hanem a nemesség közé való bejutásra irányult. Franciaországban mindazonáltal senki sem fogadná el a fenti megállapítások összességét, bár egy részüket néhány szerző elfogadhatja, hiszen nincs általános kritérium, mely szerint elkülöníthetjük egymástól a nemeseket és a polgárokat . . . Bármilyen érdemük is legyen a különböző kutatásoknak, egy döntő ellenérvet valamennyi ellen felhozhatunk: minden érvek pontatlan, vagy az érvelés során jelentésüket változtató fogalmakon alapul. Nem is hoznak világos és igazolható eredményeket. Franciaország 18. századi története olyannyira összezavarodott a közelmúltban, hogy a polgárok és arisztokraták osztályharcának központi jelentőségű doktrínáját csak hitvallásként lehet elfogadni, hiszen nincs két ember, aki egyetértene abban, kik voltak a polgárok és az arisztokraták, és egy olyan sincs, aki létrehozott volna (vagy megpróbált volna létrehozni) valamely kritériumot, amellyel ezek következetesen elkülöníthetők lennének egymástól . . .”²⁶

Az 1960-as évek közepére tehát a történészek egy csoportja határozottan elvetette a francia forradalom hagyományos társadalomtörténeti interpretá-

cióját. Bármennyire is óvott azonban Cobban minden történészt attól, hogy a régi dogma helyére egy újat állítsanak, mégiscsak felmerül a kérdés: mi kerül a régi interpretáció helyére? Az az eseménysorozat, amelyet hagyományosan nagy francia forradalom néven emlegetünk, több szempontból is olyan nyilvánvaló törést jelent a francia történelem folyamatában, hogy a tárggyal foglalkozó egyetlen történész sem térhet ki az interpretáció, a magyarázat kényszere elől. E kényszer hatására a francia történészek egy csoportja az 1960-as évek második felétől fokozatosan kifejlesztett egy új társadalomtörténeti interpretációt.

Elit-elmélet és politikai forradalom

Az eddigiek alapján úgy tűnhet, hogy az orthodox társadalomtörténeti hagyományokat az angolszász országok történészei vetették el a leghatározottabban. Az úttörés érdeme valóban nekik tulajdonítható, az 1960-as évek második felétől azonban már a francia történészek elméletei körül robbantak ki a historiográfiai viták.

Nyílt konfrontáció helyett a francia történetíráson belül sokáig csak a „fellazítás” folyamata zajlott: a legjelentősebb kortárs francia történetírói irányzat, az *Annales* képviselői nem foglalkoztak kifejezetten a francia forradalom eredetének kérdéseivel, történelmi kutatásaik során azonban indirekt módon egyre több érv halmozódott fel a hagyományos társadalomtörténeti interpretáció ellen. A sokasodó kutatási eredményeket elsőként François Furet és Denis Richet rendezte egységes elméletté 1965–66-ban megjelent, reprezentatív kiállítású *La Révolution française* (A francia forradalom) című kétkötetes művükben, amely azóta, szerényebb külsővel számtalan kiadásban és több világnyelven is napvilágot látott.

A két szerző a forradalomra vonatkoztatta az utóbbi évtizedek 18. és 19. századot vizsgáló tanulmányainak következtetéseit: ha mindkét században a polgárság és a nemesség többé-kevésbé összeolvadt felső rétege képezte az uralkodó osztályt, akkor a forradalom során létrejött nemesi-polgári ellentét sem tekinthetjük tartós, hosszú távú és elkerülhetetlenül szükségszerű társadalmi jelenségnek. A forradalom genezise kapcsán szerzőink fokozottabb szerepet tulajdonítanak a felvilágosodás ideológiájának, amelynek a talaján létrejöhett a polgárság és liberális nemesség „elit”-jének szövetsége. Nem a polgárság, hanem ez az elit robbantotta ki a forradalmat, s az ő forradalmukat, amely 1789-től 1791-ig tartott, Furet és Richet el is különíti 1792–94

eseményeitől. A diktatúra és a terror szerintük nem következett szükségszerűen az előzményekből, hanem bizonyos helytelen, de nem elkerülhetetlen döntések következtében került sor rájuk, ezért 1793 a forradalom „elcsúszásának” tekinthető. E döntések: az Alkotmányozó Nemzetgyűlés sikertelen pénzügyi és egyházi politikája, a király szökése, s a néptömegeket végleg mozgósító háborús politika. A forradalmi kormányzat időszaka tehát, amely a hagyományos baloldali felfogás szerint a forradalom csúcspontja, a forradalom legkövetkezetesebb időszaka, Furet és Richet szerint mindössze „a végveszély kora”, holtvágány, „elcsúszás”, epizód, amelyre azért kerülhetett sor, mert „a forradalmat a háború és a párizsi néptömegek nyomása lesodorta arról a nagy útról, amelyet a 18. század intelligenciája és gazdasága kijelölt számára.”²⁷

Az „elit-elmélet” minden szempontból ellentétes a hagyományos „osztályharc-elmélettel.” A nemesség és a polgárság hosszú távú és szükségszerű ellentéte helyett felső rétegeinek érdekközösségét hangsúlyozza; a forradalom eredményének nem a kapitalizmust, hanem – Cobbanhoz hasonlóan – egy egységes, földtulajdonos elit hatalmának a megszilárdulását tekinti; s azzal, hogy korszakalkotó és szükségszerű összecsapás helyett egy hosszú távú elit-szövetség ideiglenes felbomlásának tartja a forradalmat, óhatatlanul csökkenti annak jelentőségét is.

A tradicionális interpretációt mégsem Furet, hanem a már ismert George V. Taylor vetette el a legradikálisabban. 1967-ben megjelent *Noncapitalist Wealth and the Origins of the French Revolution* (Nem-kapitalista vagyon és a francia forradalom eredete) című tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon 1789-ben rendelkezett-e a francia burzsoázia olyan gazdasági alappal, amely szemben állt más osztályok más jellegű vagyonával? Történelmi kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy a forradalom előtt egy sajátos, „tulajdonosi” vagyon játszotta a főszerepet a gazdasági életben, amelyet tulajdonosai általában földbirtok és hivatal vásárlására, vagy évjáradék biztosítására használtak fel. Eredetét és funkcióját tekintve e vagyon nem-kapitalista: stabil, mérsékelt jövedelmet biztosít, tulajdonosainak a biztonság és a tradicionális arisztokratikus életforma a célja, nem a profit, a kockázat és az újítás. Ez a tulajdonosi, tradicionális vagyon a magánvagyonnak mintegy 80%-át tehetta ki. „A nemesség nagy részét és a középosztályok tulajdonosi rétegét hasonló beruházási formák és társadalmi-gazdasági értékek jellemezték, s gazdasági értelemben egységes csoportot alkottak. A termelési viszonyokban ugyanazt a szerepet játszották. Elkülönítésük egyetlen értelemben sem volt gazdasági – jogilag különültek el egymástól. Ezt a situációt

nem vették figyelembe a forradalom történetírói, és orwelli nyelven szólva 'nemtény' maradt."²⁸ Taylor hangsúlyozza, hogy számtalan nemes bekapcsolódott a kereskedelembé, az iparba és a pénzügyi tevékenységbe, s ugyanakkor igen sok gazdag polgár hagyott fel ipari-kereskedelmi tevékenységével, vásárolt nemesi rangot, s élt arisztokratikus életet „tulajdonosi” vagyona: földjei, ingatlanai, hivatala vagy évjáradéka jóvoltából. „Összefoglalva a tényeket, voltak nemesek, akik kapitalisták voltak, s voltak kereskedők, akik nemesek voltak. Amint a hagyományosan az arisztokráciával azonosított tulajdonosi vagyon szétáradt a harmadik rend tagjai között, úgy a gazdag harmadik renddel hagyományosan azonosított kapitalizmus behatolt a második rendbe, e rend legmagasabb rétegeibe.”²⁹ Taylor szerint nem lehet gazdasági-társadalmi interpretációt alkotni a francia forradalom eseményeiről, mert „a despotizmus és az arisztokrácia ellen irányuló demokratikus támadást magyarázva feleslegesen a gazdasági változásban keresni a társadalmi harc gyökereit.” A forradalmat kirobbantó válság pénzügyi és politikai eredetű volt, a forradalmi mentalitás és a polgárság nemes-ellenessége ennek a válságnak volt a következménye. „A francia forradalom nem társadalmi forradalom politikai következményekkel, hanem politikai forradalom társadalmi következményekkel.”³⁰

Taylor tehát kifejezetten tagadja, hogy a francia forradalomnak bármilyen társadalmi oka lenne. E szélsőséges nézetével azonban meglehetősen egyedül maradt, s még azok közül is igen kevesen értettek egyet vele, akik hozzá hasonló határozottsággal támadták a társadalomtörténeti interpretáció hagyományait.

A rohamosan szaporodó támadások az 1960-as évek második felére aktivizálták a hagyományos társadalomtörténeti interpretáció híveit. A legnagyobb felzúdulást Alfred Cobban írásai váltották ki: a *Revue historique*-ban Jacques Godechot, az *English Historical Review*-ban A. Goodwin, a *History and Theory* hasábjain Crane Brinton szállt vitába vele.³¹ Elisabeth Eisenstein nézeteit az *American Historical Review*-ban Jeffry Kaplow és Gilbert Shapiro tette kritika tárgyává.³² Ezek a cikkek azonban meglehetősen repetitív jellegűek, vagyis alig állnak másból, mint a hagyományos tételek ingerült és ismételt felsorolásából. Hangnemüket jól jellemzi Jeffry Kaplow alábbi kifakadása: „Nem válaszoltunk meg valamennyi kérdést, de az alapokat lefektettük. Nem lehetne innen folytatni?”

Nem, Cobban követői szerint már nem lehet „innen,” folytatni. Amikor a francia Claude Mazauric 1970-ben egy újabb kötetben vette védelmébe a hagyományos historiográfiai felfogást, s támadta meg Furet és Richet forradalomtörténetét,³² Francois Furet-t ezzel arra készítette, hogy megírja minden idők egyik leghévesebb támadását a hagyományos társadalomtörténeti

interpretáció hívei ellen. A cikk először 1971-ben, az *Annales* hasábjain került a nyilvánosság elő, majd kötetben is napilágot látott.

Le catéchisme révolutionnaire (A forradalmi katekizmus) című tanulmánya elején Furet felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy „a francia forradalom óta minden forradalom hajlamos arra, hogy abszolút kezdetnek tekintse magát, történelmi nullpontnak, amely a jövődő valamennyi jelenségét magában hordozza. Ezért küzdenek annyi nehézséggel újkori történelmük megírása terén azok az országok, amelyek egy forradalmi 'alap'-ból indulnak ki, különösen akkor, ha ez a forradalom viszonylag újkeletű. Minden ilyen jellegű történelem az eredet megünneplésévé válik, és az ünnep mágiája az örökösök hűségét vonja maga után, nem az örökség kritikus megvitatását. Ebben az értelemben talán elkerülhetetlen, hogy a francia forradalom valamennyi története bizonyos mértékig megemlékezéssé váljon . . . Ez a gyakorlat kétségkívül hasznos, sőt, üdvös is, amennyiben tudatosan elismeri azt a többértelmű állapotot, amelyben a történelem és a jelen összefonódik. De ha nem akarunk egy szélsőségesen relativista, a társadalmi követelményeknek alárendelt történelmet elfogadni, amely horgony nélkül hanyódik a sodrásban, a történész nem szűkítheti le tevékenységét arra, hogy kiemelje a francia forradalomnak azokat az elemeit, amelyeknek közül van a jelenhez. Amennyire csak lehetséges, pontosan számba kell venni azokat a korlátokat, amelyeket éppen jelenünk állít elénk.”³³

Furet a hagyományos marxista interpretáció híveinek azt veti a szemére, hogy a francia forradalmat kizárólag egy későbbi, a forradalom eredményeit kiteljesítő, szocialista forradalom szemszögéből vizsgálták, s erőltetett párhuzamokat próbáltak vonni a francia és az orosz forradalom között. Az eredmény Furet szerint egy szélsőségesen leegyszerűsített forradalom-modell lett, amelyben a forradalmi burzsoázia a parasztság és a városi tömegek segítségével meggyorsítja az áttérést a feudálisról a kapitalista termelési módra. Ezzel egy igen hosszú történelmi folyamatot abszurd módon rendkívül szűk időhatárok Prokrusztész ágyába kényszerítenek, s nagyon leegyszerűsítenek egy összetett társadalmi konfliktusrendszert.

„Minden 18. századi francia történelmet feldolgozó mű két előfeltevésen alapul” – írja Furet. „Az egyik az, hogy a század a régi rend válságával jellemezhető, a másik pedig az, hogy ez a válság lényegileg 'társadalmi' volt, s ennél fogva az 'osztályharc' terminusaival magyarázható. Az első előfeltevés tautologikus, vagy teleologikus – esetleg mindkettő. Akárhogy is van, pontatlansága révén nem lehet racionálisan megítélni. A második egy történelmi hipotézis, s az benne az érdekes, hogy maguk a forradalmárok fogalmazták

meg a forradalom kirobbanásának pillanatában, vagy egy kicsivel előbb. Sieyès ugyanúgy vélekedett a 18. századról *Mi a harmadik rend?* című röpiratában, mint Soboul: az egész századot az arisztokrácia és a harmadik rend konfliktusa határozta meg, s minden fejlődés e társadalmi ellentmondás függvénye. Naívabb módon sohasem bizonyították még be, micsoda zsarnokságot gyakorol a forradalom a 18. század történelme felett. Feltehetjük a kérdést, hogy valóban olyan nagy intellektuális siker a történész számára, hogy a kutatások és interpretációk száznolcva éve, számtalan részletes analízis és szintézis után ugyanazt a képet alkotja a múltról, mint maguk a forradalmárok? És nem ellentmondásos kissé annak az állítólag marxista történésznek a teljesítménye, aki a kortársak ideológiáját hangoztatja azzal az eseménnyel kapcsolatban, amelyet meg kellene magyaráznia?³⁴

Furet is óvatosságra szólítja fel a 18. század kutatóit: könnyű összekeverni a „feudális”, „földesúri” és „arisztokratikus” jelzőket. Le Roy Ladurie, Bois és Poitrineau professzorok kutatásai alapján azt a következtetést vontak le, hogy a földesúri jogok nem jelentettek különösebben nagy terhet a parasztság számára. Egyetért Cobban-nel, aki a paraszti terhek növekedését inkább a kapitalista gazdálkodási formák vidéki megjelenésének tulajdonította, mint a múlt kötelezettségei újjáéledésének. „E nézőpontból a parasztság harca a földesúri jogok ellen nem arisztokrata-ellenes és nem is antifeudális, hanem inkább polgárellenes és antikapitalista.”³⁵ Igaz, hogy 1789-ben haragjuk a földesurak ellen irányult, Furet szerint azonban ez csak annyit jelent, hogy a népe sség-növekedést, a hosszú- és középtávú áremelkedést nem okolhatták helyzetük rosszabbodásáért, lázongásuk tehát a hatalom helyi megtestesítői, a palota és lakói ellen fordult. „Úgy tűnik nekem,” – írja –, „hogy az 'arisztokrata reakció' sokkal inkább politikai, társadalmi és pszichológiai jelenség volt, mint a gazdasági élet következménye. A 18. században egyre szélesebb körökben terjedt az ellenszenv a nemesség sznobsága iránt. . . kétségkívül sérelmezték a nemesség 'kasztszellemét'.” A nemesség egyre jobban hangsúlyozta társadalmi rangjának külső jeleit, Furet szerint azonban ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy tényleges politikai és gazdasági hatalmuk megnövekedett volna. „Ellenkezőleg, ez inkább annak lehetett a jele, hogy az abszolutizmus megfosztotta a nemességet hatalmától . . . Példájukat követve az egész társadalom az uralom és az alávetettség pszichodramáját játszotta, nemesek és nem-nemesek ellen, párizsiak a vidékiek ellen, város a falu ellen; a probléma nem a gazdasági tulajdon, hanem a társadalmi uralom. Tocqueville jól látta, hogy a francia társadalom a 18. században a monarchikus centralizáció és az individualizmus filozófiájának a csapásai alatt felbomló világ volt. Ebből

a szempontból a forradalmat az 1789-es anti-feudális patriotizmuson és a jakobinus ideológián keresztül megvalósuló, hatalmas szocio-kulturális integráció folyamatának tekinthetjük. Az 'egyenlőség' az alávetettség ellentéte, a 'republikánus' közösség a 'monarchikus' szeparatizmusé. Természetes hát, hogy a nemesség, az elkülönülés szimbóluma fizette meg e nemzeti integráció árát."³⁶

„A 18. század politikai-társadalmi válságának a kulcsa nem a nemesség hipotetikus elzárkózása, s nem is a burzsoáziával való ellenségesége egy képzeletbeli 'feudális rendszer' nevében. Ellenkezőleg, a válság oka a nemesi rend nyitottsága: túl széles ahhoz, hogy fenntarthassák a rend belső kohézióját, s túl szűk a század prosperitásának.”³⁷ Furet attól is óv, hogy lebecsüljük az állam szerepét, s relatív önállóságát. A válság fontos tényezője volt, hogy az uralkodó nem tudott választani a régi, hűbérúri tradíciók maradványai és az új társadalmi helyzet követelményei között, hol egyik, hol másik csoportnak engedett. „Az állam hol ilyen, hol olyan politikát tett magáévé, anélkül, hogy következetesen végigvitte volna bármelyiket is: az állam minden fellépése az uralkodó elit valamelyik részének a felháborodását vonta maga után, hiszen az elit nem vált egységessé – sem a felvilágosult abszolútizmus, sem a liberális reformizmus jegyében. A század elitje egyszerre volt uralkodó és lázadó, s belső konfliktusukat végül az abszolútizmus holttette felett oldották meg, amelyet 1788-ban végül eltemettek.”³⁸

Tanulmánya utolsó fejezetében Furet kifejti, hogy a „polgári forradalom” kifejezést túlzottan leegyszerűsítettnek tartja. A polgári átalakulás folyamata nem sűrítendő össze egy néhány évig tartó időszakra, az 1789 előtti gazdasági viszonyokat nem jellemezhetjük „feudális termelési mód”-ként, s bár jogi téren a forradalom valóban kedvezőbb feltételeket teremtett a modern piacgazdaság számára, a forradalom után még jónéhány évtizedig nyomát sem találjuk a fellendülő, kapitalista gazdasági életnek. A parasztmozgalom saját céljait követte – ahogy ezt már Georges Lefebvre megállapította, – s ezek nem azonosíthatók a polgárság törekvéseivel.

„Van egy széleskörűen elfogadott, bár hamis elképzelés, mely szerint a forradalmak bizonyos társadalmi osztályok vagy csoportok tudatos kívánságai alapján jönnek létre” – írja Furet, – „mert ezek a csoportok gyorsítani kívánják a számukra túlságosan lassú társadalmi átalakulást. A forradalom azonban a társadalom olyan csoportjának az ellenállásából is kirobbanhat, amely túl gyorsnak tartja a változásokat, s éppen ezért vesz részt közvetlenül a hagyományos rend megdöntésében. A forradalmi front nem a régi katonai kézikönyvek szabályai szerint jön létre, úgy, hogy az egyik oldalon ott állnak azok az osztályok, amelyek támogatják a mozgalmat, s közös el-

képzeléssel bírnak a jövőt illetően, a másik oldalon pedig azok, akik a múltról vallott közös elképzelés nevében felsorakoznak ellenük. Éppen ellenkezőleg: a forradalom, alávetve a gyorsan változó politikai körülményeknek, természetűl fogva fluktuál. S mindenek felett: a forradalom heterogén mozgalom, különböző frakciók hozzák létre, amelyek céljai eltérők, sőt, ellentmondások is lehetnek.”³⁸

Furet szerint tehát léteztek társadalmi ellentétek, ezek azonban sokkal összetettebbek voltak a nemes-polgár ellentéténél, s végső soron a régi rendszert felbomlasztó abszolutizmus és felvilágosodás állott a háttérükben. A hagyományos szemlélettel szembenálló angolszász történészekhez hasonlóan Furet is politikai és ideológiai jelenségekkel magyarázza a forradalom ki-robbanását, amelyet a hagyományos társadalomtörténeti interpretáció képviselői rendszerint gazdasági és társadalmi jelenségekből vezettek le.

Furet 1978-ban *Penser la Révolution française* (Gondolkodni a francia forradalomról) című kötetében is megjelentette fentebb részletezett tanulmányát. „Il ne suffit pas de penser la Révolution.” (Nem elég gondolkodni a forradalomról.) – „feleli” e kötet címre Albert Soboul három év múlva kiadott tanulmánykötetének mottója – „Encore faut-il la comprendre.” (Meg is kell érteni.) A *Comprendre la Révolution* (Megérteni a forradalmat) című Soboul-kötet azonban minden polemikus lendülete ellenére is a hagyományos társadalomtörténeti interpretáció érvrendszerének a kimerülését, az irányzat defenzívába való kényszerülését jelzi. A szerző hidegháborús, neokonzervatív tendenciákat vél felfedezni Cobban és Furet interpretációja mögött, ezzel azonban még nem cáfolja meg érveiket. Még az is megkérdőjelezhető, mennyiben tekinthető a könyv Furet cikkgyűjteményére adott válasznak, hiszen mindössze egy tanulmányt olvashatunk benne, amely 1978 után íródott. Hat tanulmány az 1950-es, három az 1960-as évek termése, vagyis Furet e tanulmányok többségével már megismerkedhetett, mielőtt cikkét megírta. Soboul, a hagyományos társadalomtörténeti interpretáció tagadhatatlanul legjelentősebb történész-egyénisége tehát mindössze saját régebbi írásainak kötetbe gyűjtésével tudott válaszolni az új historiográfiai irányzatok kihívásaira.

Mindennek ellenére, a hagyományos interpretáció hívei egészen az 1970-es évek végéig megőrizték pozícióikat, a szakfolyóiratok hasábjain dúló vita nem befolyásolta különösebben a népszerű, ismeretterjesztő és összefoglaló művek szerkesztőit, akik változatlanul a tradíciók védelmezőit tekintették a történettudományos igazságok letéteményeseinek. Így aztán az 1973-ban kiadott *Encyclopaedia Britannica*-ban változatlanul Albert Soboul írta meg a

francia forradalommal kapcsolatos szócikkeket. Csak az Amerikai Egyesült Államokban változott a helyzet, ahol az 1979-es *Encyclopaedia Americana* megfelelő szócikkeit már George V. Taylorral írták meg.

Furet mellett az 1970-es évek végére Guy Chaussinand-Nogaret lett az „elit-elmélet” legközismertebb képviselője. Mind kötetiben,⁴⁰ mind cikkeiben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a 18. századi Franciaországban már nem a rendi hovatartozás, hanem a vagyon volt a társadalmi tekintélyt meghatározó, döntő tényező. „A nemesség és a harmadik rend elitje között a szakadékot szinte teljesen áthidalták. A társaságokban, a szalonokban, az akadémiaikon, a páholyokban, mindenhol, nemes és polgár közösen elmélkedett, s kidolgozták az új társadalom modelljét, amelyet egyikük is, másikuk is magáénak vallott. Tudták, hogy ez nem testvérgyilkos harcban, hanem az együttes munkálkodással fog megszületni. Közös érdekeik, közös eszméik voltak, s ezt tudták is. A nemesség nagy része, akár a burzsoázia, a bürokratikus állam elnyomó képviselőinek a megbuktatásáról álmodozott . . . Ami a lényegét illeti – liberális és alkotmányos állam, egyenlőségen alapuló és individualista társadalom, decentralizált hatalom – az egyetértés teljes a két rend között . . . A polgárság és a nemesség . . . egymás szövetségeseiként szánták el magukat a diszkreditált rendszer megdöntésére, s egy új renddel való helyettesítésére, amelyről nagyrészt közösek az elképzeléseik. Ha megosztottak, ez csak a cél elérésére felhasznált eszközök és a szereplők identitása miatt történt, nem az elvek miatt.”⁴¹

Chaussinand-Nogaret képviseli legmarkánsabb formában a sobouli „osztályharc-elmélettel” szemben megfogalmazott „elit-elméletet”. Ennek az interpretációnak azonban megvan a maga „Achilles-sarka” – végsősoron nem képes meggyőző és megnyugtató választ adni arra a kérdésre, hogy ha a burzsoázia és a nemesség kapcsolata ennyire harmonikus volt, akkor mivel magyarázható a forradalom során tagadhatatlanul megjelenő, heves és tartós konfliktus, nemesi-polgári ellentét? A hagyományos interpretáció ezt a két osztály között évtizedek, sőt, évszázadok óta fennálló, tartós és régi, antagonisztikus osztályellentéttel magyarázta. Az újabb interpretációk képviselői éppen ellentétes választ adnak a kérdésre: az ellentét újkeletű, s egyszerűen politikai jellegű. William Doyle szerint a forradalom során és nem a forradalom előtt felmerülő ellentétekben kell keresnünk a magyarázatot,⁴² s valami hasonlóra utal Furet is, amikor arról ír, hogy egy eseménysor magyarázatát nem kell feltétlenül korábbi tényezőkben keresnünk, minden eseménynek megvan a saját, belső dinamikája is.

Mindez tagadhatatlanul igaz, a tárgyilagos olvasóban azonban kétségek merülhetnek fel: a hagyományos interpretáció szerint a forradalom *előtti* társadalmi helyzetből következett a forradalom alatti osztályellentét, az új interpretáció pedig most arról akar meggyőzni minket, hogy kizárólag a forradalom *alatti* események okozták a konfliktust – nem ugyanolyan egyoldalú az utóbbi nézet is mint az előbbi? Minden bizonnyal sokkal meggyőzőbb lenne egy olyan interpretáció, amely mind a forradalom előtti, mind a forradalom alatti jelenségeket figyelembe veszi.

Hasonlóképpen ellentmondásos választ adott az új interpretáció a forradalom radikalizálódásának a problémájára is. A hagyományos nézetek szerint az arisztokrácia ellenállása, az ellenforradalmi törekvések, végsősoron maga az osztályellentét vonta maga után a forradalom radikalizálódását. Furet szerint azonban a forradalom ideológiai sajátosságai határozták meg belső dinamikáját. A franciák 1789-ben a rousseau-i egységes „közakarát” koncepciójából indultak ki, hatottak rájuk az abszolutizmus egyetlen hatalmi központot, egyetlen igazságot, egyetlen helyes politikai álláspontot ismerő ideológusai is, s mindebből az következett, hogy az ellenvéleményt nem természetes politikai jelenségnek tekintették, hanem üldözendő, rosszindulatú felforgatásnak, az „aristokrata összeesküvés” eredményének. Furet szerint tehát a mentális reprezentációk és jelek domináltak a forradalom során a társadalmi és politikai jelenségek felett, s e dominanciának csak thermidorral szakadt vége. William H. Sewell teljes joggal bírálta ezt az álláspontot: Furet „a helyett, hogy bemutatná az ideológiai dinamizmus kölcsönös egymásra hatását az osztályharcokkal, a nemzetközi helyzettel, a politikai szövetségekkel és az államépítés szükségszerűségeivel, a vulgármarxistákéhoz hasonlatos oksági monizmusba hanyatlik.”⁴³

Egy új szintézis felé

Az „osztályharc-elmélet” és az „elit-elmélet” ellentétei feloldásának lehetősége először Colin Lucas 1973-ban megjelent, nagyhatású elemzésében merült fel.⁴⁴

A francia forradalom előtti komplex gazdasági és társadalmi viszonyokat Lucas szerint sem lehet a feudalizmus és a kapitalizmus ellentétére leegyszerűsíteni. A nemesi és polgári rétegek egymáshoz való viszonyára azonban nem a harmónia volt a jellemző, hanem az ambiguitás. Egységes, tulajdonosi elitet alkottak, ezen az eliten belül azonban a forradalom előtt veszélyes feszültség-

zónák keletkezhetnek. A társadalmi előrelépés lehetőségei ebben az időszakban csökkentek, az infláció és a demográfiai fejlődés pedig tovább növelte az eliten belüli, latens ellentéteket. Különösen a hivatalnokréteg és a vidéki nemesség helyezkedett el feszültségzónában: az előbbi egyre nehezebben tudott előbbre jutni a ranglétrán, egyre kevésbé tudott hivatalokat vásárolni, az utóbbi pedig, romló gazdasági helyzete és csökkenő társadalmi presztízse miatt sokkal hajlamosabbnak mutatkozott az exkluzivitásra, mint maga az arisztokrácia. Az egységes, tulajdonosi elit csoportjait Lucas szerint az 1788-as, szeptemberi parlamenti határozat polarizálta, amely kimondta, hogy a rendi gyűlést az 1614-es szabályok szerint kell összehívni. Az eliten belüli, latens társadalmi feszültségeket ez a politikai döntés felerősítette, mert egy elavult társadalmi koncepció felélesztésével tulajdonképpen „visszaszorította” az elit nem-nemes rétegét a harmadik rendbe, a kézművesek és a parasztok közé. Ezt a státuszvesztést az elit érintett csoportjai nem tűrhették – ez ellen lázadtak fel 1789 elején, ez ellen írta meg Sieyès a *Qu'est-ce que le tiers état?*-t, s az ennek nyomán kibontakozó politikai küzdelem során jött létre az a nem reális elképzelés, hogy a nemesség külön osztály, s a kiváltságok rendszere csak neki kedvez.

Lucas szerint tehát a forradalom során megjelenő ellentét nem a 18. századi gazdasági-társadalmi antagonizmus következménye, hanem a nemesi és nem-nemesi elit ambivalens viszonyából származik, amelyet egy konkrét politikai döntés változtatott ellenségeskedéssé. Az elit ideiglenesen felbomlott a politikai ellentétek miatt, s az 1791-es alkotmányt az elit újradefiniálására tett kísérletnek is tekinthetjük. A szerző egy szellemes paradoxonnal zárja le cikkét: „Ebben az értelemben elmondhatjuk, hogy nem a polgárság hozta létre a forradalmat, hanem a forradalom a polgárságot.”⁴⁵ (Természetesen nem arról van szó, hogy a forradalom előtt nem létezett polgárság, hanem arról, hogy ez az osztály csak a forradalmi válság során, ennek hatására ismerte fel saját, a nemesi elittől elkülöníthető osztályérdekeit.)

Colin Lucas tanulmánya tehát már több a hagyományos elméletek kritikájánál – az első jelentős kísérlet ez a forradalom társadalmi eredetének újradefiniálására. Elméletét többen is felhasználták a forradalom legújabb történetírói közül,⁴⁶ egy amerikai történész pedig, Patrice Higonnet alkotó módon továbbfejlesztette Lucas gondolatait, s 1981-ben, Oxfordban kiadott *Class, Ideology and the Rights of Nobles during the French Revolution* (Osztály, ideológia és a nemesek jogai a francia forradalom idején) című kötetével megtette az első lépéseket egy új, átfogó társadalmi interpretáció kidolgozására.

Higonnet azt hangsúlyozza, hogy a forradalom előtt, az Angliához és az Egyesült Államokhoz képest elmaradott gazdasági-társadalmi fejlődés következtében sem a polgárság, sem a nemesség nem alkotott koherens társadalmi csoportot. Mindennek következtében a polgárság és a nemesség egymáshoz való viszonya is ambivalens, inkonzuzív maradt. A polgárság számára a nemesség egyszerre volt tulajdonostárs, szövetséges a nincstelennel szemben, s ugyanakkor exkluzív, reakciós, sok megnyilvánulásában irriáló, felsőbbrendűségével tündető társadalmi csoport. Marcel Reinhardt már 1965-ben megírta, hogy „az elit és a nemesség problémája még megoldatlan volt. E nagy jelentőségű kérdés megoldása azokra maradt, akik meg akarták újítani a királyságot.”⁴⁷ Higonnet is hasonlóan fogalmaz: „Az elit létezett, legalábbis potenciálisan. Bizonyos időszakban azonban felbukkanhattak latens osztályellentétek. A társadalmi viszonyok igen változékonyak voltak, s nagyon érzékenyen reagáltak a kiszámíthatatlan politikai eseményekre.”⁴⁸

A politikai fordulatok, a hatalmi harc követelményei mellett a polgárság ideológiájának sajátosságai voltak azok, amelyek meghatározó szerepet játszottak a nemesi-polgári viszony alakulásában. Ez az ideológia a felvilágosult univerzalizmussal jellemezhető: a polgárság hitt a harmonikus, egységes nemzeti közösség eszméjében, s ezt összeegyeztethetőnek vélte a polgári individualizmussal, a tulajdon védelmével. A forradalom kirobbanása tehát magyarázható politikai tényezőkkel, amelyek az ambivalens elit-szövetséget ideiglenesen felbomlasztották, további menetét tekintve azonban a polgárságnak e sajátos ideológiai alapállása játszott meghatározó szerepet.

A nemesség egy része kezdettől a forradalom mellé állt, az aktív ellenállást csak igen kevesen választották, többségük ellentmondásos, inkohereus, passzív magatartást követett. A forradalmi polgárság ennek megfelelően 1789–90-ben nem az agresszív nemesellenesség, hanem a kibékítő korporációellenesség politikáját követte: a nemesi rangokat felszámolta, de tulajdonostársként befogadta a nemességet a nemzetközösségbe. Ez az 1791-es alkotmánnyal megerősített tulajdonosi elit-szolidaritás azonban labilis maradt, mert a polgárság hitt az egységes, harmonikus társadalomban, ahol a szegény nem ellenfele a gazdagnak, s mert a politikai események következtében hamarosan szüksége lett a néptömegek támogatására – e tömegek viszont szélsőségesen nemesellenesek voltak. Annak ellenére, hogy a polgárságnak évente új és új csoportjai ismerték fel a polgári és népi szövetség tarthatatlanságát, s azt, hogy a tulajdon védelmében konzervatív politikát kell követniük, s szövetségre kell lépniük a nemességgel (1791-ben az alkotmányos monarchisták, 1792-ben a Gironde ébredt rá erre), ideológiai és aktuálpolitikai okokból a

forradalmi polgárság más csoportjai a nemesellenes politikát követték. A Gironda 1791-ben és a Hegypárt 1793-ban a néptömegek támogatását akarta biztosítani, a forradalmi kormányzat pedig 1794-ben a társadalmi holt-pontot kívánta leplezni ezzel a nemesellenes politikával.

Higonnet szerint az ideológiának azért lehetett ilyen meghatározó szerepe a francia forradalomban, mert a relatíve elmaradott gazdasági fejlődés miatt a francia társadalom még nem tagolódott nyilvánvalóan elkülönülő osztályokra a forradalom előtt. A forradalom során azonban a polgárság fokozatosan felismerte igazi érdekeit, ráébredt arra, hogy a tulajdon nélküliek az igazi ellenfelei, s szövetségeseit a tulajdonos nemesek körében kell keresnie. A különböző polgári forradalmárok különbözőképpen reagáltak erre a problémára: Barnave 1791-ben a tulajdon védelmében meg akarta állítani a forradalmat, Robespierre 1794-ben az erény államának megvalósításával próbálta megszilárdítani, hogy az így megrősített közösségtudattal áthidalja szegény és gazdag ellentétét. A Direktórium idején már teljesen nyilvánvalóvá vált az univerzalista ideológia és a polgári osztályérdeket tükröző politika közötti szakadék. 1799-re elvetették az ideológiát is, és lehetővé vált a tulajdonosi elit újraalkotása, egy olyan társadalom létrehozása, amelyben nem a születés, hanem a tulajdon kiváltságosai kormányoznak, nem a nemesek, hanem az előkelők.

Az új típusú interpretáció tehát a forradalom eredményeivel kapcsolatban korántsem különbözik olyan nagy mértékben a hagyományos társadalomtörténeti elmélettől – könyve végén Soboul is megfogalmazta, hogy „tízévi forradalom után így egyesült az arisztokrata emigráció és a tulajdonos burzsoázia.”⁴⁹ A nézeteltérések inkább a forradalom eredetének és dinamikájának kérdésében merültek fel. Ne áltassuk magunkat azzal, hogy belátható időn belül ismét kialakul egy olyan általánosan elfogadható interpretáció, amilyen Lefebvre-é volt századunk negyvenes-ötvenes éveiben: Franciaországban ma ugyanolyan heves viták folynak a francia forradalomról, mint a restauráció idején, vagy húsz éve, Furet nézeteinek első megfogalmazásakor. A forradalom kirobbanásának hamarosan elérkező bicentenáriuma minden bizonnyal megsokszorozza a forradalom szakirodalmát, s ezzel valószínűleg új fejezet nyílik majd a forradalom eredetéről folytatott historiográfiai viták történetében is.

Milyen következtetéseket vonhatunk le a historiográfiai viták áttekintéséből? Elsősorban azt, hogy történelmi ismereteink nem úgy fejlődnek, ahogyan azt a múlt században, a pozitívizmus fénykorában elképzelték: nem az egyre növekvő piramis módjára, amelyhez minden nemzedék sorra hozzá-

rakja saját építőköveit. Az sem igaz azonban, hogy minden nemzedék gyökeresen új képet alkot magának múltjáról, olyan képet, amely minden részletében különbözik elődei történelemszemléletétől. Az új történelmi interpretációk a régi értelmezések elemeit is felhasználják: a 20. századi hagyományos társadalomtörténeti interpretáció az előző század történetu dományi eredményeinek, érzelmi és politikai beállítottságának talaján jött, Alfred Cobban pedig Georges Lefebvre kutatási eredményeinek felhasználásával kérdőjelezte meg a hagyományos interpretációt.

Általánosan elfogadott, új interpretáció napjainkban még nem jött létre, annyi azonban már megfigyelhető, hogy a gazdasági-társadalmi tényezőkről a politikai és ideológiai jelenségekre tevődött át a hangsúly. A hagyományos elmélettel szemben, amely hosszú távú történelmi folyamatokkal próbálta megmagyarázni a forradalom kirobbanását és radikalizálódását, az újabb elméletek mintha rövidebb távú történelmi jelenségekre építenék magyarázataikat. Egyre több történész óv attól, hogy minden történelmi eseményt valamely korábbi, hosszú távú folyamattal magyarázzunk meg – François Furet arra hív fel, hogy helyezzük vissza jogaiba a történelmi akciót, amely önálló, relatív autonómiával bíró jelenség, melynek saját dinamikája is lehet. (A rövidebb távú folyamatok előtérbe kerülését nemcsak a francia forradalomról írott tanulmányokban figyelhetjük meg, hasonló jelenségeket tapasztalhatunk az angol forradalom historiográfiájánál is.)⁵⁰

A közeljövőben alighanem óvatosabban kell bánnunk a kapitalizmus és a feudalizmus fogalmaival is, ha a nagy francia forradalom kapcsán kerülnek elő. Ha nem akarjuk teljesen használhatatlanná tágítani a feudalizmus fogalmát, akkor a forradalom előtti Franciaország esetében el kell vetnünk – legfeljebb feudális maradványokról beszélhetünk, azokról is óvatosan. Annyi bizonyos, hogy a hosszú távú fejlődés a kapitalizmus győzelméhez vezetett, az is valószínű, hogy a forradalom bizonyos szempontokból elősegítette ezt a fejlődést, de az is nyilvánvaló, hogy más szempontokat figyelembe véve inkább a kapitalizmus késleltetéséről, teljes győzelmének a megnehezítéséről kell beszélnünk. A kérdést tehát abban a formában kell feltennünk, hogy milyen tényezőkkel segítette és milyen tényezőkkel hátráltatta a forradalom a kapitalizmus kialakulását.

E historiográfiai áttekintésből végül azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a francia forradalmat úgy kell megközelítenünk, mint egy konkrét és egyedi történelmi szituáció konkrét és egyedi következményét, nem pedig úgy, mint egyetemes és örök érvényű történelmi modellt, amelyhez csak kellő reverenciával közeledhet a földi halandó. Ha olyan kijelentéseket te-

szünk, hogy „a forradalom a Törvény diadala, a Jog feltámadása, az Igazság visszahatása” (Michelet), vagy hogy „a francia forradalom a modern világ történetének csomópontjában helyezkedik el” (Soboul), óhatatlanul is olyan általánosítások előtt nyitjuk meg a kaput, amelyeket saját korunk elfogultságai határoznak meg, s nem a 18. század történelmi valósága. Saját korunkat, előítéleteinket és előfeltevéseinket nem tudjuk és nem is kell kizárni a történelmi interpretációból, hiszen minden történetírói aktus a jelenben és a jelen számára végrehajtott társadalmi cselekedet, mindent el kell azonban követnünk, hogy a szubjektív tényező ne hatalmasodjék el, s ne váljék az interpretáció egyetlen, vagy döntő jelentőségű determinánsává.

Jegyzetek

1. Idézi: *J. McManners: The Historiography of the French Revolution. The New Cambridge Modern History. VIII. Cambridge, 1971, 624–25.*
2. *Jean Jaurès: Histoire socialiste de la Révolution française. I. kötet. Paris, 1983, 171.*
3. *Georges Lefebvre: The Coming of the French Revolution. Princeton, 1967, 2.*
4. Uo., 211.
5. *Georges Lefebvre: Études sur la Révolution française. Paris, 1963, 366.*
6. *Alfred Cobban: The Myth of the French Revolution. London, 1955, 6. 8–9.*
7. Uo., 10–11.
8. Uo., 20.
9. Uo., 22.
10. *Annales historiques de la Révolution française. 1956, 337–345.*
11. *The Nobility of Toulouse in the Eighteenth Century. Baltimore, 1960.*
12. *Nobles, Privileges and Taxes in France at the End of the Ancien Regime. The Economic History Review, 1963, 3. sz. 451–475.*
13. *The Ancien Regime. London, 1967.*
14. Lásd: 12. jegyzet, 466–467.
15. *A Social History of the French Revolution. London, 1963.*
16. *François Furet: Penser la Révolution française. Paris, 1978, 124–125.*
17. *History, 1963, 87.*
18. *Alfred Cobban: The Social Interpretation of the French Revolution. London, 1964, VII–VIII.*
19. Uo., 35.
20. Uo., 53.
21. Uo., 89–90.
22. Uo., 162–163.
23. Uo., 172–173.
24. *George V. Taylor: Types of Capitalism in Eighteenth-Century France. English Historical Review, 1964, 497.*
25. *Who Intervened in 1789? The Social Origins of the French Revolution. Lexington, 1975, 182.*

26. Uo., 171–173.
27. *François Furet–Denis Richet: La Révolution française.* Paris, 1973, 253.
28. *George V. Taylor: Noncapitalist Wealth and the Origins of the French Revolution.* The American Historical Review, 1967, 487–488.
29. Uo., 489.
30. Uo., 491.
31. *Revue historique*, 1966. 205–209.; *English Historical Review*, 1966, CCVI.; *History and Theory*, 1966, 315–320.
32. *Claude Mazauric: Sur la Révolution française.* Paris, 1970.
33. *Furet, Penser . . .*, 115–116.
34. Uo., 125.
35. Uo. 129.
37. Uo., 145.
38. Uo., 151.
39. Uo., 162–163.
40. *Gens de finance au XVIIIe siècle.* Paris, 1972.; *Les financiers de Languedoc.* Paris, 1970.; *Une Histoire des élites.* Paris, 1975.; *La Noblesse au XVIIIème siècle.* Paris, 1976.
41. *Guy Chaussinand-Nogaret: La Noblesse . . .*, 199, 226.
42. *William Doyle: Origins of the French Revolution.* Oxford, 1980.
43. *William H. Sewell: Ideologies and Social Revolutions. Reflections on the French Cause.* The Journal of Modern History. 1985. 1. sz. 74.
44. *Nobles, Bourgeois and the Origins of the French Revolution. Past and Present*, 1973. 84–126.
45. Uo., 126.
46. *J. M. Roberts: The French Revolution.* Oxford, 1978., *William Doyle: Origins of the French Revolution.* Oxford, 1980.
47. *Marcel Reinhardt: Élite et noblesse.* *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1965. jan.–márc. 31.
48. *Patrice Higonnet: Class, Ideology and the Rights of Nobles during the French Revolution.* Oxford, 1981, 55.
49. *Albert Soboul: A francia forradalom története.* Bp. 1974. 603.
50. *Lásd pl.: Barry Coward: The Stuart Age.* London, 1980, 160–162.; *J. P. Kenyon: Stuart England.* London, 1978, 41–42.